SKRITA DEDIŠČINA ANTIKE NA OBMOČJU DANAŠNJE SLOVENIJE

Zgodovina

Raziskovalna naloga

Učenca: David Ruben Fister in Ivo Vitez

9. razred

Mentorica: Julija Hoda

2020

OŠ Prežihovega Voranca Ljubljana

KAZALO

1. POVZETEK 4
2. UVOD 5
3. KULTURNA DEDIŠČINA 6
   3.1. EVROPSKO LETO KULTURNE DEDIŠČINE 2018 7
   3.2. EVROPEJCI IN KULTURNA DEDIŠČINA 8
4. PRVA VELIKA IZKOPAVANJA EMONE 5
   4.1. EMONA V LJUBLJANSKEM TLAKU 10
5. (NE)ODKRITA ARHEOLOGIJA 12
   5.1. NOVA ODKRITJA 14
6. KONSERVATORSKO SREDIŠČE ŠČIT 15
7. POKRAJINSKI MUZEJ CELJE 16
8. ARHEOLOŠKI PARK SIMONOV ZALIV 17
9. POKRAJINSKI ARHIV KOPER 18
10. NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA LJUBLJANA 20
11. ZAKLJUČEK 22
12. LITERATURA 23
13. PRILOGE 20

ZAHVALA

Pri ustvarjanju raziskovalne naloge so nama pomagali Mojca Fras, Janja Gojkovič, Jure Krajšek, Majda Kregar, Matej Muženič, Lara Plavčak, Marjan Rožac, Katarina Toman Kracina in Bernarda Županek. Iskreno se jim zahvaljujeva za pomoč in podporo.

Maximas gratias agimus!

1. POVZETEK

Naslov: Skrita dediščina antike na območju današnje Slovenije

Raziskovalca: David Ruben Fister, 9. razred; Ivo Vitez, 9. razred

Šola: OŠ Prežihovega Voranca Ljubljana

Mentorica: mag. Julija Hoda – OŠ Prežihovega Voranca Ljubljana; Muzej in galerije mesta Ljubljane

Ključne besede: kulturna dediščina, antika, arheologija, muzej, rokopis

Povzetek: Raziskovalna naloga je rezultat radovednosti dveh učencev latinščine in vprašanj, ki so se jima porajala med ogledom arheoloških izkopavanj na Gosposvetski cesti v Ljubljani leta 2017.

Cilj raziskovalne naloge je preveriti hipotezo, da večina antične kulturne dediščine, ohranjene na območju današnje Slovenije, ni dostopna javnosti. V nalogi skušava prav tako odgovoriti na vprašanja, kaj nam o življenju na območju današnje Slovenije v času antike povejo najnovejše arheološke najdbe. Kako se naše razumevanje antične kulture spreminja glede na nova odkritja? Kateri poklici in katere institucije sodelujejo pri varstvu kulturne dediščine in kakšne so njihove naloge? Ali Slovence zanima kulturna dediščina in kakšen je njihov odnos do nje?

Informacije sva poiskala v različnih javnih ustanovah in drugih organizacijah, ki se ukvarjajo z varstvom kulturne dediščine, kjer sva lahko spremljala njihovo delo in intervjuvala strokovne delavce, kot so kustosi, arheologi, konservatorji, arhivisti itd.

2. UVOD

Na OŠ Prežihovega Voranca v Ljubljani se učenci že 60 let – od ustanovitve do danes – učijo latinščino. Tudi midva se učiva latinščino in sva se zato odločila, da bo tema najinega raziskovanja povezana z antiko. Raziskovalna naloga je rezultat najine radovednosti, ideja zanjo pa sega v leto 2017, ko sva si v sklopu izbirnega predmeta latinščina skupaj s sošolci ogledala arheološka izkopavanja v neposredni bližini naše šole, na Gosposvetski cesti.

Po ogledu arheološkega najdišča na Gosposvetski cesti naju je zanimalo, ali je tak primer zelo redek, ali pa nam ne poročajo o preostalih (četudi manjših) primerih.

Najino prvotno razmišljanje in sklepanje je, da večina antične kulturne dediščine, ohranjene na območju današnje Slovenije ni dostopna javnosti.

Pojem »skrita dediščina« za naju pomeni, da je neka dediščina ali neizkopana ali pa je v depojih in nedostopna javnosti. Seveda, poznamo tudi razliko med pojmoma 'skrito' in 'neodkrito'. Razlika je, da je skrito nekaj, kar je nedostopno in je zelo malo verjetno, da bo še kdo to odkril, medtem ko neodkrito pomeni, da nekaj še čaka, da bo odkrito in razkrito ljudem.

Naš cilj je potrditi oziroma zavreči hipotezo, ki sva jo zastavila, ter odgovoriti na naslednja raziskovalna vprašanja: Kaj nam o življenju na območju današnje Slovenije v času antike povejo najnovejše arheološke najdbe? Kako se naše razumevanje antične kulture spreminja glede na nova odkritja? Kateri strokovnjaki sodelujejo pri varovanju kulturne dediščine in kakšne so njihove naloge? Ali Slovence zanima kulturna dediščina in kakšen je njihov odnos do nje?

Najina naloga je torej, da odkrijeva in predstaviva to skrito dediščino ter s tem pokaževa, kako bogato je pravzaprav slovensko ozemlje s kulturno dediščino iz obdobja antike, ki ga umeščava med 8. st. pr. n. št in in 5. st. n. št..

Obiskala sva javne ustanove in druge organizacije, ki se ukvarjajo z varstvom kulturne dediščine, in se pogovarjala s strokovnimi delavci, kot so kustosi, arheologi, konservatorji, arhivisti, itd.

Za raziskovanje sva uporabljala predvsem metodo spraševanja, in sicer polstrukturirani intervju. To pomeni, sva vnaprej pripravila nekaj bistvenih vprašanj odprtega tipa, ki sva jih postavila vsakemu intervjuvancu, preostala vprašanja pa sva oblikovala sproti med potekom intervjuja. Pri nekaterih intervjujih sva naredila zvočni posnetek, ki sva ga kasneje pretvorila tudi v pisno obliko, pri drugih sva si informacije sproti zapisovala. Intervju sva izbrala, ker sva preko pogovora s strokovnjaki najhitreje in najbolj učinkovito dostopala do informacij, ki sva jih iskala.

3. KULTURNA DEDIŠČINA

Zakon o varovanju kulturne dediščine definira dediščino kot

> *dobrine, podedovane iz preteklosti, ki jih Slovenke in Slovenci, pripadnice in pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti in romske skupnosti, ter drugi državljani Republike Slovenije opredeljujejo kot odsev in izraz svojih vrednot, identitet, etnične pripadnosti, verskih in drugih prepričanj, znanj in tradicij. Dediščina vključuje vidike okolja, ki izhajajo iz medsebojnega vplivanja med ljudmi in prostorom skozi čas.*

Kulturna dediščina je zelo širok pojem, ki obsega tako materialne kot nematerialne značilnosti neke skupine ljudi. Pod materialno vejo kulturne dediščine sodi v Sloveniji na primer kozolec, saj se ne pojavlja nikjer drugje po svetu in nas kot skupnost zastopa. Snovna kulturna dediščina so na primer tudi maske, različna hrana, znamenitosti, arhitektura itd.

Snovno dediščino predstavljajo posamezne stavbe, skupine stavb, predmeti ali skupine predmetov. Snovno dediščino delimo na premično in nepremično dediščino. Pod stavbno dediščino uvrščamo mesta, trge, vasi, pa tudi verske in zgodovinske objekte. Je tudi najobširnejša veja materialne kulturne dediščine. Arheološka dediščina so vsi ostanki, ki jih je za sabo pustil človek v različnih obdobjih. To so razvaline gradov, ostanki mest itd. Najbolj zanesljiva in najpogostejša metoda je arheološko raziskovanje. Integralna dediščina je zveza med naravno in kulturno dediščino, kjer se vidi, da je kulturna dediščina odvisna od naravne (relief, značilnosti površja).

Nesnovna dediščina pa je dediščina spretnosti, šeg in navad, prepričanj in vrednot, ki so se razvile na nekem območju in so sčasoma začele zaznamovati to skupino ljudi. Včasih se lahko celo kombinira z snovno kulturno dediščino. Na Ptuju je znana navada praznovanje pusta, torej preganjanja zime. S Ptuja izvirajo kurenti – brez mask, ki predstavljajo snovno dediščino, bi bilo tradicionalno praznovanje pusta nemogoče.

Glavna značilnost kulturne dediščine je, da so njeni avtorji vedno ljudje. Kulturna dediščina je vir in dokaz človekovega ustvarjanja in razvijanja, ne glede na njihov izvor, razvoj ali stanje. Kulturna dediščina nas obkroža v evropskih mestih in velemestih, naravni krajini in arheoloških najdiščih. Najdemo jo v literaturi, umetnosti in predmetih, poleg tega pa tudi v obrteh, v hrani, ki jo uživamo ter v filmih, ki si jih ogledujemo. Kulturna dediščina povezuje Evropo s skupno zgodovino in vrednotami. Predstavlja bogastvo in raznolikost naše kulturne tradicije.

3.1. EVROPSKO LETO KULTURNE DEDIŠČINE 2018

V letu 2018 je v Evropi potekalo več tisoč prireditev in praznovanj, ki so ljudem približala kulturno dediščino in jih povezala z njo, spodbudila izmenjavo in priznavanje bogate dediščine Evrope. Leto je bilo posvečeno otrokom in mladim, ki bodo postali skrbniki dediščine za prihodnje rodove. Poudarek je bil na izobraževalni vrednosti kulturne dediščine ter na njenem prispevku k trajnostnemu gospodarskemu in socialnemu razvoju. Evropsko leto je bilo namenjeno tudi spodbujanju načinov ohranjanja in upravljanja dediščine Evrope ter njene ponovne uporabe.

Na naši šoli smo učenci izbirnega predmeta latinščina pripravili razstavo o kulturni dediščini, ki se je ohranila iz časov rimske Emone. V okolici šole smo odkrivali emonske ostanke s pomočjo igre Pokemon Go in za razstavo oblikovali plakat z našimi ugotovitvami. Izvedeli smo, kje v centru Ljubljane so vidne antične izkopanine in se pogovarjali o tem, kako pomembna je kulturna dediščina.

S 453 vpisanimi znamenitosti Evropa zavzema skoraj polovico Unescovega seznama svetovne kulturne dediščine. Z 89 vpisanimi enotami EU zavzema četertino Unescovega seznama nesnovne kulturne dediščine človeštva. V Evropi je 31 potrjenih poti Sveta Evrope, ki potekajo po več kot petdesetih evropskih in neevropskih državah. Prek evropske digitalne platforme kulturne dediščine *Europeana* je dostopnih več kot 54 milijonov predmetov iz zbirk, ki so shranjene v več kot 3700 evropskih kulturnih ustanovah.

Kulturna dediščina je eden glavnih sektorjev, podprtih s programom Ustvarjalna Evropa, in med projekti, doslej izbranimi za financiranje, eden najbolj zastopanih sektorjev. Za leto 2017 je bilo izbranih 81 projektov sodelovanja, od tega 16 odstotkov (13 projektov) s področja kulturne dediščine. Za obdobje 2014–2020 je v Kohezijskem skladu za kulturni in ustvarjalni sektor ter kulturno dediščino na voljo približno 6 milijard EUR. Poleg tega je bilo v letih 2018 in 2019 za raziskave, povezane s kulturno dediščino v okviru programa Obzorje 2020 na voljo 100 milijonov EUR.

Da bi se učinki prizadevanj poznali tudi po letu 2018, je Evropska komisija v sodelovanju s Svetom Evrope, Unescom in drugimi partnerji vodila dolgoročne projekte na desetih tematskih področjih. Ti vključujejo dejavnosti v sodelovanju s šolami, raziskave na področju inovativnih rešitev za ponovno uporabo stavb kulturne dediščine ali boj proti nedovoljeni trgovini s kulturnimi dobrinami. Cilj je bil sprožiti spremembo v načinu našega varovanja in promocije dediščine.

3.2. EVROPEJCI IN KULTURNA DEDIŠČINA

Leta 2017 je Evropska komisija v Sloveniji in v drugih članicah EU izvedla raziskavo, v kateri so anketirali skoraj 30 tisoč ljudi. Postavili so jim deset vprašanj, povezanih s kulturno dediščino.

Na vprašanje »Ali na kakršen koli način sodelujete na področju kulturne dediščine?« je samo 28 odstotkov anketiranih v Sloveniji in 31 odstotkov anketiranih v EU odgovorilo, da redno obiskujejo muzeje, galerije in druge ustanove, povezane s kulturno dediščino. 41 odstotkov anketiranih v Sloveniji in 48 odstotkov anketiranih v EU pa je odgovorilo, da na noben način ne sodeluje na področju kulturne dediščine.

Tudi pri dojemanju pomembnosti kulturne dediščine in interesu vedeti več o njej se Slovenija lahko primerja z evropskim povprečjem. Anketa je pokazala, da se 75 odstotkom anketiranih v Sloveniji in 84 odstotkom anketiranih v EU zdi kulturna dediščina pomembna za njih osebno. 85 odstotkom anketiranih v Sloveniji in 80 odstotkom anketiranih iz ostalih držav EU se zdi kulturna dediščina pomembna za Evropsko unijo. Drugi del tega vprašanja se je nanašal na interes za kulturno dediščino, in sicer je iz odgovorov razvidno, da si 62 odstotkov anketiranih v Sloveniji želi vedeti več o kulturni dediščini, medtem ko je v EU odstotek še nekoliko višji.

Kar se tiče sodelovanja pri kulturnih dejavnostih, kaže, da smo Slovenci nekoliko bolj aktivni kot Evropejci na splošno. V Sloveniji je 67 odstotkov anketiranih v obdobju enega leta pred izvedeno anketo obiskalo kakšen zgodovinski spomenik ali mesto, v EU pa le 61 odstotkov anketiranih. Prav tako se je v Sloveniji 60 odstotkov anketiranih v enem letu udeležilo kakšnega tradicionalnega kulturnega dogodka, v Evropi na splošno pa le 52 odstotkov. Tako v Sloveniji kot v EU je približno polovica anketiranih v tem obdobju obiskala vsaj en muzej ali galerijo. Kot glavno oviro za sodelovanje anketirani navajajo pomanjkanje časa.

Razumemo kulturno dediščino kot vrednoto? V Sloveniji se 76 odstotkov anketiranih strinja z izjavo, da občutijo ponos zaradi zgodovinskega spomenika ali mesta, ki se nahaja v njihovi regiji, kar je 6 odstotkov manj glede na evropsko povprečje. Okrog 65 odstotkov anketiranih pa občuti ponos zaradi zgodovinskega spomenika ali mesta, ki se nahaja izven njihove regije oziroma države. Po mnenju 76 odstotkov anketiranih lahko življenje blizu mest, povezanih z evropsko kulturno dediščino, izboljša kakovost življenja ljudi.

Kar 89 odstotkov anketiranih meni, da bi morali o kulturni dediščini učiti v šolah, saj nam ta

govori o naši zgodovini in kulturi. Pri vprašanju »Kateri od naslednjih akterjev bi po vašem mnenju morali storiti največ za zaščito evropske kulturne dediščine?« so anketiranci največkrat navedli organe oblasti, in sicer je ta odgovor izbralo 43 odstotkov anketiranih Slovencev in 46 odstottkov anketiranih v EU.

4. PRVA VELIKA IZKOPAVANJA EMONE

Obsežna prenova Ljubljane in z njo povezane zaščitne arheološke raziskave so v zadnjih dveh desetletjih Emono, rimsko predhodnico naše prestolnice, spet postavile v ospredje. Skorajda pri vsaki prenovi ceste ali vzpostavitvi nove napeljave izvemo nekaj novega o življenju v rimskem mestu.

V ponedeljek, 16. 12. 2019, sva se srečala z arheologinjo Bernardo Županek, ki je zaposlena kot kustosinja za antiko v javnem zavodu Muzej in galerije mesta Ljubljane (MGML). Skupaj smo si ogledali priprave na razstavo *Prva velika izkopavanja Emone: O arheologiji z zgodovinskega vidika*, ki je bila od 17. 12. 2019 do 15. 3. 2020 na ogled v Mestnem muzeju Ljubljana.

Na razstavi sva izvedela, da prva znanstvena raziskovanja Emone sodijo v čas 17. in 18. stoletja, ko so takratni intelektualci in zgodovinarji, kot npr. Janez Vajkard Valvasor in Janez Gregor Dolničar, ob študiranju rimskih virov raziskovali mitološke začetke mesta. O tem so pisali in izdajali prve knjige in razprave, dediščino Emone pa so tudi že zbirali in razstavljali. Tak primer je Dolničarjev lapidarij – zbirka rimskih nagrobnikov, ki so bili vzidani v stene stolnice in semenišča, kjer jih lahko vidimo še danes. Za tedanje Ljubljančane je odkritje Emone pomenilo, da ima njihovo mesto dolgo in bogato zgodovino.

Prva velika izkopavanja Emone so na območju Mirja in okolice potekala v letih 1909–1912. Čeprav se je že vedelo, da je pod Ljubljano rimsko mesto, je bilo prvo arheološko izkopavanje navdušujoče odkritje preteklosti. Takrat so Emono prvič odkrili v podobnem obsegu, kot jo poznamo danes. Kot rezultat teh izkopavanj v Mestnem muzeju hranijo izjemno dragoceno muzealijo – maketo, ki prikazuje Emono, kot so jo poznali takrat.

Maketa je bila izdelana okoli leta 1930 in je bila najprej razstavljena na ljubljanskem velesejmu, na veliki, turizmu posvečeni razstavi o slovenskih mestih. Potem je nekaj let stala v mestni hiši, nazadnje pa je dobila prostor na stalni razstavi v Mestnem muzeju. Po skoraj 100 letih je bila ponovno pokazana javnosti na razstavi, ki sva si jo ogledala.

V času od šestdesetih do osemdesetih let prejšnjega stoletja so zaradi prenove Ljubljane spet potekala velika arheološka izkopavanja. Za Mestni muzej jih je vodila arheologinja Ljudmila Plesničar Gec. Ta so pred ureditvijo Trga revolucije (danes Trg republike), pred gradnjo kompleksa Ferantovih blokov, ob prenovi Titove ceste (danes Slovenska cesta) ter pred gradnjo Cankarjevega doma odstrla nove mestne predele Emone. Nekatere od njih si lahko še danes ogledamo med sprehodom po centru Ljubljane: arheološka parka Zgodnjekrščansko središče in Emonska hiša, kloako na Aškerčevi cesti, temelje bazilike in rotunde v Galeriji Jakopič, del zahodnega obzidja Emone pri Cankarjevem domu in ostanke severnih mestnih vrat na Kongresnem trgu.

4.1. EMONA V LJUBLJANSKEM TLAKU

Čeprav so velika izkopavanja v preteklosti sprožila pobude za velik muzej *in situ*, do tega ni prišlo. Ljubljanska mestna občina se je po prvi svetovni vojni odločila, da obnovo dela južnega obzidja z okolico zaupa arhitektu Jožetu Plečniku, ki je tam uredil mestni park. Emono najdemo tudi v arhitekturi Ferantovih blokov in na tlakovanju ploščadi pred Cankarjevim domom. Po njej se imenujeta Emonska in Rimska cesta.

Stanovanjska soseska Ferantov vrt je bila zgrajena v 70. letih prejšnjega stoletja. Arhitekt Edvard Ravnikar, ki je zasnoval ta načrt, je imel do zgodovinske zapuščine zelo spoštljiv odnos. Sodeloval je na arheoloških izkopavanjih na teh zemljiščih in z zanimanjem spremljal rezultate. Arhitektka Majda Kregar, Ravnikarjeva učenka, nam je povedala, da je bil dobro poučen o zgodovini antičnega stavbarstva in je arheologom pomagal pri raziskavah in odločitvah, za kakšen element stavbe ali ureditve mesta gre. Želel je, da se čim več izkopanin ohrani in predstavi javnosti ter tako obogati zgodovino mesta.

Pri arheoloških izkopavanjih na območju stanovanjskega objekta Ferantov vrt je bila odkrita poleg zidov rimskih hiš tudi polkrožna apsida. Zanimivo najdbo je Ravnikar poudaril s svojo arhitekturo tako, da je dvignil objekt nad izkopanine – premestil celotni tloris bloka s stebri. Tako je prostor pod objektom osvobodil temeljev in omogočil pogled na rimske najdbe, pod stanovanjskim objektom. V tem zanimivem arheološko-arhitekturnem prostoru je nastalo Jakopičevo razstavišče (danes Galerija Jakopič). Poudaril je tloris apside tako, da je v dvignjenem pritličju in nadstropju fasado novega objekta oblikoval polkrožno točno nad apsido.

Tudi na območju Trga revolucije je poskušal ohraniti čim več ostalin. Tako je ob Maksimarketu pa do Uršulinskega samostana projektiral atrij, da je lahko predstavljen del obzidja Emone, saj je ta stala na nižjem terenu, kot je današnje mesto. Med stolpnicama in Cankarjevim domom je v tlaku ploščadi oblikoval prikaz posnetka rimskih zidov odkopanih na tem mestu z drugim materialom in na ta način ohranil informacijo o preteklosti mesta. V parku Zvezda, kjer je bilo ob izgradnji podhoda pod Slovensko cesto odkrito rimsko pokopališče, je skupaj z arhitektom Antonom Bitencem postavil izhodne zidove iz ostankov nagrobnih kamnov.

Območje izkopanin pri OŠ Majde Vrhovnik je v urbanističnem planu določil za arheološki park in ga ščitil pred pozidavo, vendar se danes že izdelujejo projekti za delno stanovanjsko zazidavo, saj je del zemljišča v privatni lasti.

Ravnikar je veliko sodeloval z Ljudmilo Plesničar Gec tudi pri izkopavanjih ob Križankah, kjer so skupaj odkrili veliko zanimivega, na primer kanale za ogrevanje zraka pod emonskimi hišami, kamnite latrine, dele kopališča in tlakovanih cest. To območje je danes zasuto s peskom, da je zaščiteno pred nadaljnim propadanjem. Na njem že vrsto let načrtujejo izgradnjo Narodne in univerzitetne knjižnice NUK II. Da bi izvedeli, kakšni konservatorski načrti so bili sprejeti in kdaj naj bi se začela gradnja, smo kontaktirali Mestno občino Ljubljana in Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, vendar oprijemljjivega odgovora nismo dobili.

5. (NE)ODKRITA ARHEOLOGIJA

Zasebna arheološka skupina Stik v zadnjih letih aktivno izkopava na območju cele Slovenije. V sredo, 12. 2. 2020, sva si ogledala njihove prostore na Cesti Andreja Bitenca 68 v Ljubljani, kjer naju je sprejela arheologinja Mojca Fras.

V intervjuju nama je povedala, da arheologi opravljajo različne naloge. Z izobrazbo arheologa lahko namreč opravljaš delo kustusa, konservatorja, arheologa na terenu, ki je prisoten pri izkopavanjih, ali pa tudi znanstvenika – raziskovalca.

Za skupino Stik so arheološke najdbe njihova primarna skrb. Ko arheologi zaključijo z delom na terenu, se raziskave preselijo "na toplo" in potekajo še dolgo po tem, ko se na sledeh že skorajda pozabljenih izkopavanj sprehajamo in vozimo po prenovljenih cestah in ulicah.

Arheološke najdbe najprej očistijo in jim vrnejo sijaj. Pri obdelavi nekaterih predmetov je potrebno več pazljivega ravnanja kot pri drugih, odvisno od surovine, iz katere je bil predmet narejen, kot tudi od obdobja, v katerega sodi. Ko so najdbe primerno suhe, jih ekipa razvrsti po surovinah in različnih obdobjih. Vsak kos je pregledan, stehtan in vnešen v bazo podatkov. Nekaj gradiva takoj po prevzemu tudi fotografirajo, kajti fotografija predstavlja enega od bolj pomembnih načinov dokumentiranja arheoloških najdb. Ostanke oglja, malte, kamnov in lesa pregledajo strokovnjaki ter jih vzorčijo in določijo za različne nadaljnje analize.

Veliko vlogo pri ravnanju z najdbami igrajo tudi pogoji, v kakršnih so bili predmeti odkriti. Prazgodovinski lonec je na primer narejen na drugačen način kot rimski ali novoveški, in je zato potrebno z njegovimi ostanki ravnati previdneje. Če pa je lončenina dobro ohranjena, lahko iz njenih odlomkov arheologi sestavijo tudi cele posode. Na nekaterih posodah so včasih vidni odtisi prstov lončarja, včasih pa še celo ostanki prežgane pojedine.

Predmeti iz drugih surovin potrebujejo drugačno obravnavo. Kovinske predmete se čim hitreje odda v konservacijo. Njihov propad je namreč še toliko bolj dovzeten za spremembe v temperaturi, vlagi, prisotnosti kisika, itd. Kovina, ki je bolje ohranjena ali malo bolj trpežna, počaka v posebnih za to namenjenih hladilnikih, saj je v njih najlažje nadzorovati ustrezne pogoje. S tem se propad predmetov močno upočasni.

Poleg računalniške obdelave podatkov ter ostale dokumentacije zajeten del vsake arheološke terenske raziskave predstavlja obdelava drobnega gradiva. Ko so najdbe inventarizirane, ustrezno popisane in razvrščene po številkah, po katerih se arheologi kasneje orientirajo, so pospravljene v primerne škatle. Te dobijo svoje mesto na policah v skladišču, kjer počakajo na

premestitev v muzejski depo, dobijo svojo vlogo v objavi ali pa so razstavljene v muzeju. Najdbe, ki jih arheologi odkrijejo, izkopljejo, očistijo in popišejo, so po petih letih dolžni vrniti v kraj, v katerem so bile izkopane, oziroma v lokalni muzej.

Obstajata dva tipa izkopavanj: raziskovalna in zaščitna. V Sloveniji so večinoma prisotna zaščitna izkopavanja, to so izkopavanja med gradnjami ali prenovami. Za ta namen imajo arheologi izdelano topografsko karto, na kateri se vidi, kje se nahajajo arheološke najdbe. V zadnjem desetletju se je zaradi intenzivnih gradbenih projektov število preventivnih arheoloških raziskav na širšem območju Ljubljane močno povečalo. Obdelava arhivov najdišč je obsežna, celoviti rezultati raziskav pa so javnosti običajno dostopni šele nekaj let po izkopavanjih.

Mojca Fras nama je razložila, da je ena od njihovih glavnih nalog tudi popularizacija arheologije, torej da želijo čim bolj približati arheologijo javnosti – med drugim zato, ker je arheologija precej nova veda in ji večina ljudi pripisuje postranski pomen. Prav zaradi tega si prizadevajo, da bi ljudem predstavili pomembnost arheologije.

Projekt (Ne)odkrita arheologija Ljubljane predstavlja terensko delo arheologov ter sprotne rezultate raziskav. Skrbnik spletne strani (Ne)odkrita arheologija Ljubljane je MGML, vsebina na strani pa nastaja v sodelovanju s številnimi ustanovami, podjetji in posamezniki, ki pod njihovim okriljem izvajajo terenske raziskave. Na spletni strani lahko ljudje najdejo informacije o najnovejših arheoloških odkritjih v Ljubljani in njeni okolici, na njej STIK deli informacije o aktualnih arheoloških projektih.

Poleg objav pa organizirajo tudi oglede arheoloških izkopavanj. Mojca Fras ocenjuje, da so ta izjemno zanimiva za javnost. Njeno izjavo podpirajo tudi številke: v letu 2017 si je arheološka izkopavanja v Ljubljani ogledalo kar 900 obiskovalcev, v letu 2018 je bilo 700, v letu 2019 pa 400 obiskovalcev.

Vendar podatek o tem, koliko obiskovalcev je izkopavanja obiskalo v letih 2018 in 2019 ne more biti merilo za zanimanje javnosti za arheološka izkopavanja in arheologijo nasploh. Dejstvo, da je v letu 2018 izkopavanja obiskalo več obiskovalcev kot v letu 2019, ne kaže na zmanjšanje zanimanja iz dveh razlogov: možno je, da je bilo obiskovalcev manj, ker ni bilo toliko izkopavanj in si jih posledično ljudje niso mogli ogledati, oziroma so izkopavanja bila, pa zanje ljudje niso vedeli, ker se arheologi niso odločili, da na svojem najdišču organizirajo oglede terena. Število obiskovalcev se lahko razlikuje tudi zato, ker so določena izkopavanja bolj oglaševali in organizirali brezplačne vodene oglede.

5.1. NOVA ODKRITJA

V zadnjih dvajsetih letih, ko se v Ljubljani intenzivno prenavlja, smo spet priča velikim odkritjem: pokopališča pod Gosposvetsko cesto, garažno hišo Kozolec 2 in načrtovano Emoniko, zasebne hiše in javne stavbe ter kloake pod Slovensko, Erjavčevo in Šumijem, predmestja Emone, odkrita pri prenovi Mestnega muzeja, Križank, Kongresnega trga itd. Iz tega vidika je zanimiv podatek, da je bil velik del rimske Emone uničen med gradnjo in prenavljanjem današnjega mesta in da je naravno ohranjene le še okoli 10 odstotkov.

Emona je imela po vzoru rimskih kolonij iz severne Italije pravokotno urbanistično zasnovo, merila je nekaj več kot 22 hektarov in bila zamejena z visokim obzidjem. Znotraj mesta ni bilo prostora za pokopališča, saj so Rimljani svetova živih in mrtvih med seboj dosledno ločevali. Pokopališča Emone so se tako raztezala ob vseh štirih mestnih vpadnicah.

Grobišča ob severni vpadnici so imela nekaj stranskih krakov; eden od njih je bil pod današnjo Gosposvetsko cesto, kjer so arheologi v približno desetih mesecih, od avgusta 2017 do junija 2018, raziskali več kot 350 skeletnih grobov. Številni med njimi so bili pokopani v kamnitih sarkofagih.

Emonska pokopališča, še zlasti tista s konca 4. in iz 5. stoletja, so bila arheološko relativno slabo raziskana, o njih pa tudi ni bilo strokovne razprave. Zato so bile tokratne najdbe za arheologe šokantne. Odkrili so namreč poznorimski pokopališki kompleks, ki je morda začel nastajati v prvih desetletjih 4. stoletja – torej pred letom 394, ko je krščanstvo postalo uradna vera rimskega imperija in ko so v Emoni živeli pripadniki različnih verstev.

Razvoj pokopavanja je na tem grobišču potekal hkrati z rastjo namensko zgrajene arhitekture, kar ustreza modelu pokopavanja ad sanctos, ki na emonskih grobiščih doslej ni bil najden. Predmetov ali drugih ostankov z nedvoumno zgodnjekrščansko motiviko arheologi sicer niso našli, a ta način pokopavanja je eden od znakov, ki kažejo, da je šlo tudi za pokopališče krščanske skupnosti.

Gospa Fras je poudarila, da Emona ni bila vojaški tabor, temveč je bila zgrajena na ukaz cesarja Avgusta, vojaški tabor pa je stal v njeni bližini. Prvi prebivalci, ki so se tukaj naselili so pripotovali predvsem iz Italije. Od novejših arheoloških najdb, ki spreminjajo naše razumevanje antike na območju današnje Slovenije, je izpostavila še izkopavanja v Celju, kjer so našli vilo, poslikano s freskami, ki spominjajo na tiste v Pompejih, potem valobran v Simonovem zalivu in pa del antičnega utrdbenega obzidja, ohranjen nad Ajdovščino. Povedala nama je tudi, da

nameravajo v bližnji prihodnosti izkopavati v Luki Koper in da pričakujejo, da bojo tam odkrili veliko zakopanega orožja.

6. KONSERVATORSKO SREDIŠČE ŠČIT

Konservatorsko središče Ščit je konservatorsko-restavratorska delavnica, atelje, ustanovljen za potrebe obdelave gradiva iz zbirke MGML. Mestni muzej Ljubljana skrbi za veliko količino predmetov iz širokega časovnega obdobja – od prvega pojava človeka na tem območju pa vse do danes. Najstarejši predmet iz zbirke je lesena konica stara 36000 let, najnovejši predmeti v zbirki pa so slike, narejene pred nekaj leti.

Vodja Ščita Katarina Toman Kracina nama je opisala, kako poteka delo v konservatorskem centru. Predmete v zbirko pridobivajo na različne načine: z arheološko metodo, z donacijami, odkupi, itd. Vsak predmet, ki ga kustosi pridobijo v zbirko in posledično razglasijo za spomenik državnega pomena, konservatorji-restavratorji pregledajo in ocenijo stopnjo ogroženosti materiala, iz katerega je narejen. Glede na materialno sestavo in stopnjo ohranjenosti posameznega predmeta se odločijo, na kakšen način bojo predmet zaščitili pred propadanjem.

Pri dobro ohranjenih predmetih iz obstojnih materialov je pogosto dovolj že preventivna konservacija, t.j. primerna embalaža, ugodni klimatski pogoji v depojskih prostorih, zaščita pred UV sevanjem in pred mehanskimi poškodbami. Pri degradiranih in poškodovanih predmetih pa sprejmejo odločitve za konservatorske postopke, načrtovane za vsak predmet posebej.

Strokovni delavci v Ščitu obdelujejo predmete iz kovine, keramike, lesa, kosti, plastike, papirja, blaga in vseh kombinacij teh materialov. Nekatere predmete iz zbirke restavrirajo v zunanjih restavratorskih delavnicah, ker so potrebni zelo posebni postopki.

Ko sva v ponedeljek, 16. 12. 2019, obiskala delavnico v Ščitu, sva lahko opazovala proces razsoljevanja rimskih novcev, fibul, itd. Konservatorji so nama razkazali tudi laboratorij in različna orodja, ki jih uporabljajo pri delu, npr. rentgen.

Konservatorka Janja Gojkovič nama je razložila, kako poteka dokumentacija in popisovanje gradiva. Popisovanje na terenu poteka ročno – podatke o predmetu zapišejo na posebne kartončke, kasneje jih vnesejo še v digitalno bazo podatkov. Trenutno v bazo vnašajo tudi rezultate starejših izkopavanj, ki so potekala še pred nastankom digitalne baze.

V muzejski bazi je trenutno vpisanih 65199 muzealij, 120092 muzejskih predmetov in 30338 različnih vzorcev. Zanimiv je podatek, da je od 39704 antičnih predmetov, popisanih v muzejski bazi, na stalni razstavi v Mestnem muzeju predstavljenih samo 172 predmetov iz tega obdobja

(0,4 odstotkov). Bernarda Županek ocenjuje, da je na muzejskih razstavah predstavljeno samo okoli 5 odstotkov vse ohranjene kulturne dediščine iz obdobja antike.

7. POKRAJINSKI MUZEJ CELJE

V petek, 28. 9. 2018, sva se skupaj s sošolci udeležila vodenega ogleda stalne razstave Pokrajinskega muzeja Celje. Razstava *Mesto pod mestom* je največja predstavitev ostankov rimske Celeje *in situ*. Na območje današnjega Celja so se prvi ljudje priselili že v prazgodovini, vendar je mesto šele v antiki doživelo razcvet, ko je dobilo status municipija. Razstava je skrita dobesedno pod zemljo, kar ustvari posebno vzdušje za obiskovalce.

Med ogledom razstave in lapidarija v Celju sva opazila, da v mestu potekajo nova arheološka izkopavanja. Leta 2017 so namreč pri obnovi Muzejskega trga pod srednjeveškimi zidovi odkrili rimsko mestno vilo z razkošnimi freskami. Kar zadeva evropski prostor, so se tako dobro stenske freske *in situ* ohranile samo na nekaj lokacijah. Podobne primere imamo v Pompejih in Herkulaneju v Italiji. Poslikave med redke najdbe uvršča predvsem dejstvo, da gre za freske, ki so do 1,3 m visoko ohranjene na steni. Poleg številnih fragmentov fresk iz višjega dela stene, ki je bila porušena, se je ohranil tudi strop s poslikavo, kar je zelo redka kombinacija. V Celju se tudi na drugih lokacijah nahajajo čudovite freske, vendar so ohranjene le v fragmentih.

Stene v takšnih prostorih v rimskih hišah so običajno segale vsaj 3 metre v višino, kar pomeni, da je velik del poslikav vseeno izgubljen in otežuje predstavo, kakšna je bila celota. Jure Krajšek, višji kustos v Pokrajinskem muzeju Celje, ugotavlja, da gre za precej razširjeno rimsko poslikavo. Posebnost je stropna poslikava, saj se na njej pojavljajo motivi, ki jih lahko povežemo z Ovidijevimi *Metamorfozami* – te so bile tudi v Pompejih razmeroma priljubljena vsebina poslikav. Najdbe umeščajo v zadnji del 1. stoletja, točneje med leto 80 in 100 n. št., v čas tik po uničenju Pompejev. To pomeni, da so zadnje poslikave v Pompejih nastale v istem času kot freske, ki so jih odkrili v Celju.

Najbolj zagoneten je osrednji motiv, saj gre za upodobitev moške in ženske figure na kvadrigi, kar je samo po sebi redka upodobitev. Prav zaradi redkosti tovrstnih najdb se strokovnjaki pri nas s tako kompleksnimi podobami prvič srečujejo. Ker je večino fragmentov stenske poslikave torej nemogoče obdelati v enem letu, so arheologi začeli s stropnimi freskami, ker jih je bilo najlaže vsebinsko identificirati in so jih na podlagi motivov lažje sestavljali.

Prav tako ni nobenih podatkov o lastnikih stavbe, kar je povsem običajno, saj so tudi v primeru Pompejev ti izredno redki, zato so hiše v večini primerov anonimne in poimenovane po

poslikavah oziroma najdenih predmetih. Nedvomno pa je najden dom v Celeji pripadal premožni družini.

Poslikave so iz 1. stoletja, hiša pa je bila v uporabi vsaj še 300 let. Stavba je bila v uporabi vsaj do sredine 4. stoletja, zatem pa je verjetno delila podobno usodo kot celotna Celeja: skozi 4. stoletje je mesto še cvetelo, od sredine 5. stoletja pa so vpadi barbarskih plemen močno spremenili njegovo podobo – opuščali so dele mesta, niso jih bili sposobni niti vzdrževati niti obnavljati.

Ministrstvo za kulturo je kompleks rimske vile z dobro ohranjeno poslikavo priznalo kot najdbo izjemnega pomena, da bi tudi na ta način zagotovili ohranitev tako pomembne najdbe. Poleg tega je zagotovilo sredstva za konserviranje in restavriranje fresk in zidov. Predstavitev javnosti je predvidena za leto 2020. Javnosti želijo čim prej predstaviti rezultate, saj je zaradi najdbe Muzejski trg zaprt dlje časa, kot je bilo predvideno. Pri restavriranju uporabljajo naravne materiale, kakršne so uporabljali v rimskem času, kar pomeni, da procesa ni mogoče pospešiti. Prav tako so vzeli vzorce, da bi preverili, kaj se s freskami dogaja, saj sušenje navsezadnje pušča določene posledice tudi pri poslikavah. Cel projekt je pravzaprav prilagojen temu, čemur je bila prvotno namenjena zaščita – da se freske v čim boljšem stanju ohranijo za bodoče generacije.

8. ARHEOLOŠKI PARK SIMONOV ZALIV

V Simonovem zalivu se je ohranila stara meščanska vila, kjer so živeli bogatejši Rimljani. Po kvadraturi naj bi stanovanjska poslopja merila okoli 3000 kvadratnih metrov, vendar merjenja niso povsem enotna. Vila se ni ohranila v celoti, odkrili pa so čudovite mozaike in poslopja, na katerih so prebivalci verjetno gojili oljke in trto. V vili so našli približno dvajset kvadratnih metrov zelo dobro ohranjenih mozaikov z enotnimi ponavljajočimi se vzorci. Na mestu, kjer se mozaiki niso ohranili, so jih v arheološkem centru poskušali čim bolj obnoviti, vendar so bili ti mozaiki manj kvalitetni in so že po nekaj letih začeli razpadati in podlegati vremenskim razmeram.

Simonov zaliv se kot arheološko najdišče omenja že v 16. stoletju, vendar so z izkopavanji počakali vse do leta 1922, ko so poleg vile izmerili tudi ostanke tamkajšnjega pristanišča, ki je merilo 7000 kvadratnih metrov. Ugotovili so tudi, da sta bila oba kompleksa, torej vila in pristanišče, povezana s hodnikom. Poleg vile in pristanišča so našli še več manjših rezidenc, ki pa so služile drugim namenom, kot je gojenje rib, školjk, različnih kulturnih rastlin itd. Pred

kratkim so Simonov zaliv odprli kot muzej na prostem, kjer si vsak lahko ogleda najdbe *in situ*. Poleg rezultatov izkopavanj je s pomočjo interaktivov prikazano tudi življenje tamkajšnjih prebivalcev.

Kasnejši pisni viri pričajo celo, da je vilo zrisal in dal postaviti sam Vitruvij, najpomembnejši arhitekt tistega čaa. Njegovo najbolj znano delo razprava *De arhitectura* (O arhitekturi) je izšlo v desetih knjigah. To delo je imelo velik vpliv na samo na arhitekturo, ampak tudi na načela gradbeništva in inženirstva. Vitruvij je narisal skico, s katero je določal mere povprečnega človeka in po kateri se je zgledoval Leonardo da Vinci, ko je ustvarjal »Vitruvijskega človeka«. Vitruvij je verjetno dal tu postaviti tudi valobran, ki se ga na gladini morja približno petnajst metrov stran od obale vidi še danes. Do valobrana se da priti tudi s potapljanjem na vodenem ogledu.

9. POKRAJINSKI ARHIV KOPER

V petek, 18. 10. 2019, sva s sošolci obiskala Pokrajinski arhiv Koper - enoto Piran, kjer sta nam Matej Muženič in Marjan Rožac, oba zaposlena v arhivu, predstavila dejavnosti piranske enote. Po predstavitvi sva intervjujala arhivista Mateja Muženiča in mu zastavila dodatna vprašanja, povezana z najinim raziskovanjem. (Priloga 1)

Izvedela sva, da arhiv v Piranu hrani gradivo, ki je bilo najdeno ali napisano v občini Piran, z izjemo Savudrije, ki je nekoč spadala pod pristojnost občine Piran. Naloga arhiva je varovanje arhivskega gradiva, ki so ga ustvarjalci pred predajo v arhiv dolžni ustrezno popisati in zložiti v arhivske škatle. Arhivisti so dolžni poskrbeti za čim daljšo ohranitev gradiva, za dobre pogoje, kot sta konstantna temperatura in vlažnost zraka, primerna svetlost. Sodelujejo tudi z drugimi zaposlenimi v arhivu, kot so na primer čitalničarji. Njihova naloga je, da pomagajo strankam čim hitreje in čim bolj neposredno priti do želenega gradiva. Arhivisti morajo zadnje čase vse bolj sodelovati tudi z informatiki in računalničarji, ker si arhivi po vsej Sloveniji prizadevajo, da bi se gradivo v čim večji meri digitaliziralo. Trenutno poteka projekt e-ARH, ki poskuša uresničiti to vizijo.

Kot že prej omenjeno, večina gradiva pride v arhiv od ustvarjalcev samih. Obstajajo pa tudi izjeme. To so starejša dela, ki so nastala pred nastankom arhiva. V arhivu hranijo gradivo od srednjega veka pa vse do danes, še vedno prihajajo nova in nova dela. Ta so seveda različna in vsako ima ali pa bo nekoč imelo svoj namen. Starejše gradivo bo služilo predvsem za raziskovalne namene, medtem ko bo novejše gradivo služilo za pravne postopke.

Matej Muženič ugotavlja, da večina obiskovalcev, ki pridejo v arhiv z raziskovalnimi nameni,

po navadi vpraša, katero je najstarejše arhivsko gradivo, ki ga hranijo. Arhivisti seveda ne morejo trditi, da je eno gradivo pomembno in drugo ne, saj se gradiva uporabljajo za različne namene. Vseeno pa se zavedajo, da je srednjeveško gradivo nekakšna redkost, posebnost, zato so nanj še malo bolj pozorni ali pa ponosni.

V arhivu ne hranijo antičnega gradiva. Gospod Muženič pravi, da je pergament sicer izjemno obstojen material, vendar ima tako kot vsak drug material svojo življenjsko dobo, zato je malo verjetno, da sploh še obstajajo antični pisni viri na tem območju. Imajo pa pester nabor srednjeveškega gradiva. Vedeti moramo, da so pisni viri v tistem času nastajali iz praktičnih razlogov. Po navadi so to razne davčne obveznosti, torej zapisi davčnih dolgov posameznika, izjemno bogat vir so tudi statuti in testamenti, ki pričajo o življenju posameznikov in piranske skupnosti od 12. stoletja naprej.

Za cerkvene zapise je pristojna cerkev. Pred kratkim se je začela centralizacija škofovskega gradiva, ki spada pod škofijski arhiv v Kopru. Njegova naloga je zbiranje gradiva iz posameznih župnij in samostanov, kar je včasih težavno, saj veliko teh enot ni moglo zagotoviti idealnih pogojev za ohranitev gradiva, zato je bilo veliko gradiva že nekoliko načeto ali pa celo uničeno. Eden najzanimivejših dokumentov, ki smo si jih lahko ogledali v arhivu, je bila listina iz 16. stoletja, ki poroča o morski pošasti. Leta 1555 so namreč v Piranskem zalivu našli kita, ki so ga poimenovali *miraculum maris*. Ker je kit že poginil, so z njim lahko nahranili mnogo ljudi. V listini pa se je ohranil tudi zanimiv podatek, da so iz kitove lobanje načrpali več kot dvesto litrov olja. Ko so ljudje to olje začeli uživati je med prebivalstvom izbruhnila bolezen, zaradi katere naj bi umrlo več kot 70 ljudi.

10. NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA LJUBLJANA

V ponedeljek, 10. 2. 2020, sva se odpravila v NUK, kjer smo bili dogovorjeni za ogled rokopisnega oddelka. Sprejel nas je Samo Kristan, ki nama je oddelek razkazal in nama pokazal nekaj srednjeveških kodeksov in inkunabul, ki jih tu hranijo. Z njim sva naredila intervju, v katerem sva ga povprašala, kako izgleda njegovo vsakdanje delo, kje hranijo vse rokopise, kje hranijo novejše zapise, itd.

Po poklicu je gospod Kristan literarni zgodovinar in ne bibliotekar, kot sva sprva mislila. Njegove vsakdanje naloge obsegajo popisovanje gradiv različnih ustvarjalcev – trenutno popisuje zapuščino Vladimirja Bartola. Popisovanje se razlikuje glede na pomembnost gradiva. Poteka fizično in zahteva veliko količino zbranosti.

Povedal nama je, da na tem oddelku hranijo rokopisna gradiva iz celotne Slovenije. Zbirka rokopisov, redkih in starih tiskov hrani tudi literarna dela naših največjih ustvarjalcev. V zbirki pa so tudi dela živečih avtorjev, ki stalno vnašajo svoja najnovejša dela. Izvedela sva, da zbirka v NUK ni popolna, ker je med drugo svetovno vojno (leta 1944) v stavbo treščilo letalo, kar je povzročilo požar. V požaru je zgorelo ogromno gradiva, ki ga sedaj imenujemo požganica.

Gradivo hranijo pod posebnimi pogoji: biti mora na temnem, temperatura mora biti stalna, vlaga pa 50 odstotna. Starejše rokopise, ki niso na ogled, shranjujejo v trezorju, do katerega ima dostop le peščica zaposlenih. Novejše knjige hranijo drugje in so večinoma dostopne javnosti. Vse gradivo, ki ga NUK dobi, je definirano kot kulturna dediščina, in do vseh del naj bi zaposleni imeli enak odnos.

Danes se obstoječe gradivo uporablja predvsem v raziskovalne in informativne namene. Ogledovati si jih prihajajo predvsem raziskovalci in strokovni delavci iz različnih javnih ustanov. Gradivo se lahko uporablja v čitalnici Zbirke rokopisov, redkih in starih tiskov. Digitalizirano gradivo je dostopno na portalu dLib.si.

Skupaj smo si ogledali srednjeveški kodeks, ki je prišel v Stično iz samostana Bistra. Kodeks je natančno vezan v belo usnje. Vsebuje mnogo z rdečo in modro barvo popisanih pergamentnih strani, okrašenih z manjšimi ilustracijami. S kodeksi je treba ravnati zelo previdno, saj so zelo stari in se hitro poškodujejo. Gospod Kristan se jih je dotikal samo z bombažnimi rokavicami.

Sledila je druga, nekoliko večja knjiga, ki je bila tokrat vezana v rdeče usnje. Pri večjih rokopisih je treba še bolj treba paziti na vlago – postaviti jih je treba v ležeči položaj, ker se začnejo listi zaradi vlage vihati. Tudi ta rokopis je imel ilustracije, vendar jih je bilo več, bile

so verskega značaja. Kar je bilo najbolj zanimivo pa je, da je bila nekje na sredini knjige inkunabula. Inkunabula je natisnjen predel v nekem rokopisu, ki je pomembnejši od drugih in je narejen iz obstojnejšega materiala. To je lahko del zapisa, ki je nekaj posebnega (npr. notni zapis) ali pa je pomemben zaradi besedila, ki ga vsebuje. Inkunabula je skratka zelo redka in dragocena v rokopisnem gradivu. Na tem primeru nama je pokazal tudi tiskarsko znamenje. To je znamenje, ki ga je imel vsak tiskar in je zaradi tega vsak vedel, kdo je to knjigo natisnil, zato, da ni prišlo do nesporazumov.

Kot zadnji rokopis nam je gospod Kristan pokazal srednjeveško delo, ki je vsebovalo celotno evropsko zgodovino, poleg takratnih zgodovinskih dejstev tudi celotno zgodovino krščanske vere v Evropi. Ta knjiga je bila tudi večja in obširnejša od prejšnjih dveh. Bila je vezana v rjavo usnje in okrašena z mnogimi ilustracijami. V tem kodeksu so bili označeni samo listi (foliji) in ne strani, kot smo navajeni danes.

Fond srednjeveških rokopisov obsega 122 kodeksov. Med srednjeveškim gradivom hranijo tudi posamezne fragmente rokopisov, ki so bili najdeni kot knjigoveški material. Najobsežnejša je zbirka latinskih rokopisov od 9. do konca 15. stoletja, ki šteje 91 enot.

Na spletni strani NUK je dostopen katalog rokopisov, ki jih hranijo na rokopisnem oddelku. Katalog sva pregledala in označila vse rokopise, v katerih se nahajajo dela antičnih avtorjev. Našla sva natanko 20 takšnih rokopisov, kar predstavlja približno 22 odstotkov. Večinoma gre za krščanske pisce iz obdobja pozne antike, največkrat se pojavita Avguštin in Hieronim. Dela teh avtorjev so se ohranila, ker so jih v samostanih prepisovali in uporabljali pri bogoslužju, ni pa bilo recimo povpraševanja po antičnih filozofih in komediografih.

Na podlagi podatkov, pridobljenih v piranskem arhivu in v NUK, sva prišla do zaključka, da srednjeveški rokopisi, ohranjeni v Sloveniji, predstavljajo zelo skromen vir informacij o življenju v obdobju antike, posebej v primerjavi z arheološkimi najdbami in ohranjenimi napisi na kamnitiih ploščah.

11. ZAKLJUČEK

Kulturna dediščina so dobrine, podedovane iz preteklosti, ki jih ljudje opredeljujejo kot odsev in izraz svojih vrednot, identitet, etnične pripadnosti, verskih in drugih prepričanj, znanj in tradicij. Snovno dediščino predstavljajo posamezne stavbe, skupine stavb, predmeti ali skupine predmetov. Snovno dediščino delimo na premično in nepremično. Nesnovno dediščino predstavljajo spretnosti, šege in navade, prepričanja in vrednote, ki so se razvile na nekem območju in so sčasoma začele zaznamovati to skupino ljudi.

V letu 2018 je v Evropi potekalo več tisoč prireditev in praznovanj, ki so ljudem približala kulturno dediščino in jih povezala z njo, spodbudila izmenjavo in priznavanje bogate dediščine Evrope. Evropsko leto kulturne dediščine je bilo posvečeno otrokom in mladim, ki bodo postali skrbniki dediščine za prihodnje rodove. Poudarek je bil na izobraževalni vrednosti kulturne dediščine ter na njenem prispevku k trajnostnemu gospodarskemu in socialnemu razvoju. Prek evropske digitalne platforme kulturne dediščine *Europeana* je dostopnih več kot 54 milijonov predmetov iz zbirk, ki so shranjene v več kot 3700 evropskih kulturnih ustanovah.

Leta 2017 je bila v Sloveniji in v drugih članicah EU izvedena raziskava, v kateri so anketirali skoraj 30 tisoč ljudi o njihovem odnosu do kulturne dediščine. Anketa je pokazala, da manj kot tretjina anketiranih redno obiskuje muzeje, galerije in druge ustanove, povezane s kulturno dediščino. Pri dojemanju pomembnosti kulturne dediščine in interesu vedeti več o njej se Slovenija lahko primerja z evropskim povprečjem, kar pa se tiče sodelovanja pri kulturnih dejavnostih, kaže, da smo Slovenci nekoliko bolj aktivni kot Evropejci na splošno. Kot glavno oviro za sodelovanje anketirani navajajo pomanjkanje časa. Kar 89 odstotkov anketiranih pa meni, da bi morali o kulturni dediščini učiti v šolah, saj nam ta govori o naši zgodovini in kulturi.

Prva velika izkopavanja Emone so na območju Mirja in okolice potekala v letih 1909–1912. Takrat so Emono prvič odkrili v podobnem obsegu, kot jo poznamo danes. Po drugi svetovni vojni je del južnega obzidja z okolico obnovil in uredil arhitekt Jože Plečnik. V času od šestdesetih do osemdesetih let prejšnjega stoletja so zaradi novih gradenj in urbanističnih ureditev potekala naslednja velika arheološka izkopavanja. Emono najdemo tudi v arhitekturi Ferantovih blokov in na tlakovanju ploščadi pred Cankarjevim domom. Načrte je zasnoval arhitekt Edvard Ravnikar, ki je želel, da se čim več izkopanin ohrani in predstavi javnosti.

Zasebna arheološka skupina Stik v zadnjih letih aktivno izkopava na območju cele Slovenije. Njihova primarna skrb so arheološke najdbe. Ko so najdbe inventarizirane in ustrezno popisane,

dobijo svoje mesto na policah v skladišču, kjer počakajo na premestitev v muzejski depo, dobijo svojo vlogo v objavi ali pa so razstavljene v muzeju. Vse najdbe, ki jih arheologi odkrijejo, so po petih letih dolžni vrniti v kraj, v katerem so bile izkopane, oziroma v lokalni muzej.

V Sloveniji so večinoma prisotna zaščitna izkopavanja, to so izkopavanja med gradnjami ali prenovami. Celoviti rezultati raziskav so javnosti običajno dostopni šele nekaj let po izkopavanjih.

V skupini Stik želijo čim bolj približati arheologijo javnosti. Prizadevajo si, da bi ljudem predstavili pomembnost arheologije, saj ji večina ljudi pripisuje postranski pomen. Na spletni strani *(Ne)odkrita arheologija* za javnost objavljajo informacije o aktualnih arheoloških projektih, organizirajo pa tudi oglede arheoloških izkopavanj.

V zadnjih dvajsetih letih, ko se v Ljubljani intenzivno prenavlja, smo spet priča velikim odkritjem. Emonska pokopališča s konca 4. in iz 5. stoletja so bila arheološko relativno slabo raziskana, o njih pa tudi ni bilo strokovne razprave, zato so bile tokratne najdbe nepredvidljive in so dopolnile naše znanje o Emoni.

Konservatorsko središče Ščit je konservatorsko-restavratorska delavnica, atelje, ustanovljen za potrebe obdelave gradiva iz zbirke MGML. Vsak predmet, ki ga kustosi pridobijo v zbirko in posledično razglasijo za spomenik državnega pomena, konservatorji-restavratorji pregledajo in ocenijo stopnjo ogroženosti materiala, iz katerega je narejen. Glede na materialno sestavo in stopnjo ohranjenosti posameznega predmeta se odločijo, na kakšen način bojo predmet zaščitili pred propadanjem. Pomembna naloga konservatorja je tudi dokumentacija. Popisovanje na terenu poteka ročno – podatke o predmetu zapišejo na posebne kartončke, kasneje jih vnesejo še v digitalno bazo podatkov.

Leta 2017 so pri obnovi Muzejskega trga v Celju odkrili rimsko mestno vilo z razkošnimi freskami. Podobne primere imamo v Pompejih in Herkulaneju v Italiji. Ministrstvo za kulturo je kompleks rimske vile z dobro ohranjeno poslikavo priznalo kot najdbo izjemnega pomena, poleg tega je zagotovilo sredstva za konserviranje in restavriranje fresk in zidov. Predstavitev javnosti je predvidena za leto 2020.

Leta 2018 so pri izkopavanjih na Gosposvetski cesti v Ljubljani odkrili presenetljivo najdbo, grobnico emonske zdravnice. V nekem drugem grobu neznane ženske pa so našli prekrasno modro posodo, ki je na ogled v Mestnem muzeju Ljubljana.

Simonov zaliv se kot arheološko najdišče omenja že v 16. stoletju. Pisni viri pričajo, da je vilo zrisal in dal postaviti sam Vitruvij. Pred kratkim so Simonov zaliv odprli kot muzej na prostem, kjer si vsak lahko ogleda najdbe *in situ*. Vitruvij je verjetno dal tu postaviti tudi valobran, ki se ga na gladini morja približno petnajst metrov stran od obale vidi še danes. Do valobrana se da priti tudi s potapljanjem na vodenem ogledu.

Naloga arhiva je varovanje arhivskega gradiva. Arhivisti so dolžni poskrbeti za čim daljšo ohranitev gradiva, za dobre pogoje, kot sta konstantna temperatura in vlažnost zraka, primerna svetlost. V piranskem arhivu ne hranijo antičnega gradiva, imajo pa pester nabor srednjeveškega gradiva. Statuti in testamenti, ki pričajo o življenju posameznikov in piranske skupnosti od 12. stoletja naprej.

NUK vse srednjeveške rokopise hrani v posebnem trezorju, ogledamo si jih lahko izključno v prisotnosti strokovnega delavca. Gradivo je dostopno v čitalnici na rokopisnem oddelku, nekateri rokopisi pa so na voljo v digitalni obliki na spletni strani d.Lib. Od skupno 91 rokopisov v latinščini hranijo samo 20 rokopisov, v katerih se nahajajo dela antičnih avtorjev. Na podlagi najinega raziskovanja sva prišla do spoznanja, da srednjeveški rokopisi, ohranjeni v Sloveniji, predstavljajo zelo skromen vir informacij o življenju v obdobju antike, posebej v primerjavi z arheološkimi najdbami in ohranjenimi napisi na kamnitih ploščah.

Večina antične dediščine na območju današnje Slovenije ni dostopna javnosti. Ocenjujejo, da je na muzejskih razstavah predstavljenih samo okoli 5 odstotkov vse ohranjene kulturne dediščine iz obdobja antike. Za dostop do skrite antične dediščine je potrebno sodelovati s strokovnimi delavci, zaposlenimi na področju varstva kulturne dediščine. Ugotovila sva, da Slovence kulturna dediščina zanima, vendar le približno polovica pravzaprav sodeluje na tem področju. Vsi strokovni delavci, ki smo jih prosili za pomoč, so bili pripravljeni sodelovati z nama in meniva, da ima javnost številne priložnosti za raziskovanje kulturne dediščine.

12. LITERATURA

»Celjske freske prava redkost – navdušujejo tudi strokovnjake.« Štajerski val, objavljeno 24. 4. 2019, dostopno na: https://www.stajerskival.si/sl/news/celjske-freske-prava-redkost-navdusujejo-tudi-strokovnjake.html.

Fras, Mojca. »O dveh emonskih ženskah.« Neodkrita arheologija Ljubljane, objavljeno 8. 3. 2019, dostopno na https://neodkritaarheologijaljubljane.wordpress.com/2019/03/08/o-dveh-emonskih-zenskah/.

Fras, Mojca. »Območje (severne) Slovenske ceste v preteklosti.« Neodkrita arheologija, objavljeno 24. 7. 2018, dostopno na https://neodkritaarheologijaljubljane.wordpress.com/2018/07/24/obmocje-severne-slovenske-ceste-nekoc/.

Golob, Nataša. *Manuscripta: Pisatelji, prepisovalci, bralci.* Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2010.

Golob, Nataša. *Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti: Arhiv Republike Slovenije*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2018.

Kač, Maja. »Arheološki zaklad v Celju: antične freske, kakršnih se je v Evropi ohranila le peščica.« RTV MMC, objavljeno 14. 12. 2018, dostopno na: https://www.rtvslo.si/kultura/dediscina/arheoloski-zaklad-v-celju-anticne-freske-kakrsnih-se-je-v-evropi-ohranila-le-pescica/474787?fbclid=IwAR110GUIc8oKyfKy8XbcoUtiAOOsMcT378A4E3I0xal5Wfd0Bt3GDtJ-CRk.

Katalog rokopisov, NUK, dostopno na https://www.nuk.uni-lj.si/viri/katalogi.

Janežič, Polona. »Poterenska obdelava arheološkega gradiva.« Neodkrita arheologija Ljubljane, objavljeno 5. 12. 2018, dostopno na: https://neodkritaarheologijaljubljane.wordpress.com/2018/12/05/poterenska-obdelava-arheoloskega-gradiva/.

Kucmur, Helena. »V Simonovem zalivu z jeklenko do potopljenega rimskega valobrana.« Delo, objavljeno 18. 8. 2015, dostopno na: https://www.delo.si/prosti-cas/potovanja/v-simonovem-zalivu-z-jeklenko-do-potopljenega-rimskega-valobrana.html.

Kuralt, Špela. »V celjskih tleh zdaj navdušujejo freske.« Delo, objavljeno 17. 5 2017, dostopno na: https://www.delo.si/novice/slovenija/v-celjskih-tleh-zdaj-navdusujejo-freske.html.

Marot, Mojca. » V Celju freske primerljive s tistimi v Pompejih.« Dnevnik, objavljeno 10. 3. 2018, dostopno na: https://www.dnevnik.si/1042814295.

Posebni Evrobarometer 466: Evropejci in kulturna dediščina, Evropska komisija, dostopno na: https://www.zvkds.si/sites/www.zvkds.si/files/u5/ebs_466_fact_si_si.pdf.

Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1), Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, objavljeno 15. 2. 2008, dostopno na: https://www.zvkds.si/sl/knjiznica/zakon-o-varstvu-kulturne-dediscine-zvkd-1.

Žiberna, Marjan. »Archaeologists puzzle over mystery woman in early Christian cemetery.« National Geographic, objavljeno 28. 1. 2019, dostopno na: https://www.nationalgeographic.com/culture/2019/01/mystery-woman-cemetery-ljubljana-slovenia-archaeology/.

13. PRILOGE

Priloga 1: Ogled arheoloških izkopavanj na Gosposvetski cesti, avtorica fotografije: Tea Kranjc

Priloga 2: Freske, odkrite v Celju, dokumentacija: Pokrajinski muzej Celje

Priloga 3: Konservacija muzejskih predmetov v Ščitu, avtor fotografije: David Ruben Fister

Priloga 4: Dokumentacija muzejskega predmeta v Ščitu, avtor fotografije: David Ruben Fister

Priloga 5: Intervju z arhivistom, prepis zvočnega posnetka

Legenda:

IV – Ivo Vitez, MM – Matej Muženič, JH – Julija Hoda

IV: Kako arhiv sploh deluje, kako shranjujete svoje zapise?

MM: Torej, vsak arhiv mora najprej voditi evidenco svojih ustvarjalcev, torej tistih javno-pravnih oseb, ki so dolžne po zakonu oddati svoje gradivo pristojnemu arhivu. Pokrajinski arhiv Koper deluje v mreži arhivov, ki pokrivajo celotno Slovenijo, in mi na podlagi tega vemo, kdo so tisti ustvarjalci, ki so nam dolžni oddati gradivo. Vsak arhivist je zadolžen za svoje področje, jaz konkretno sem za zdravstvo in socialo. To pomeni, da sem dolžen spremljati, kaj se dogaja z dokumentarnim gradivom ustvarjalcev, to so razne bolnišnice, zdravstveni domovi, socialne ustanove, kot je recimo Zavod za zdravstveno zavarovanje enota Koper, Zavod za zaposlovanje enota Koper,… Dolžen sem jih spremljati, opraviti strokovni opis, in ko določimo, da je gradivo starejše od trideset let, so nam dolžni to gradivo predati. To gradivo pa predajo tako, da jim jaz kot arhivist podam opisno strokovno navodilo, v katerih so natančna navodila, kaj morajo oddati in na kakšen način. Tako pride gradivo k nam v arhiv že popisano, kajti ustvarjalec je dal gradivo že popisati in ga zložiti v arhivske škatle. Te arhivske škatle je že dal označiti, zato da bi bilo lahko gradivo čim prej dostopno uporabniku.

IV: Kaj je po vašem mnenju najpomembnejše gradivo, ki ga imate?

MM: To je zelo težko reči, ker v arhiv pride gradivo, ki je pomembno tako za raziskovalne namene, kot za razne pravne postopke. To pomeni, da bo zlasti starejše gradivo služilo predvsem za raziskovalne namene, da bodo lahko pisali razne raziskave, ogromno doktoratov in diplomskih nalog je bilo narejenih na podlagi arhivskega gradiva. Novejše gradivo, kot je gradivo šol in sodišč, pa bo seveda služilo v pravne namene. Mi seveda ne moremo delati razlik, katero gradivo je pomembno in katero ne, se pa zavedamo, da zlasti srednjeveški rokopisi so izjema, redkost, na katero smo še posebej pozorni ali pa ponosni.

IV: Katero gradivo pa najbolj pritegne obiskovalce?

MM: Seveda, vsak, ki pride v arhiv, najprej vpraša, kaj je najstarejše gradivo, ki ga hranimo in je zato najbolj zanimivo, ker je taka redkost. Posebnost so recimo statuti, ki smo si jih prej že ogledali, ker jih v drugih arhivih ne bomo našli. Posebnost so tudi notarske knjige, ki so bile

narejene posebej za beneško upravo in tudi teh primerkov po drugih arhivih ne bomo našli, zato je to gradivo nekoliko bolj gledano, bolj zanimivo.

IV: Ali imate zapise iz antike oz. srednjeveške zapise, ki pričajo o antičnem življenju v Piranu?

MM: Antičnih zapisov žal nimamo, ker je to pa že nekoliko predaleč. Četudi je pergament zelo obstojen material, ima kot vsak drug material svojo življenjsko dobo in je zelo malo verjetno, da je sploh še kaj ohranjenega kjerkoli v Piranu iz antičnih časov. Srednjeveško gradivo pa seveda imamo, še iz časov pred uradno priključitvijo Beneški republiki, govorimo od 12. stoletja naprej. Vedeti moramo, da je gradivo, ki je nastalo v tistem času, nastalo iz nekega praktičnega namena. Po navadi se je zapisovala količina davčnih obveznosti posameznika do občine. Izjemno bogat vir so tudi testamenti (tj. poslednja volja posameznika), ker pravimo, da ko izdajaš poslednjo voljo, ne lažeš, torej so tisto najbolj realni podatki, ki so podani, in tam lahko tudi vidimo, kakšno je bilo pravzaprav življenje v Piranu, kaj je kdo posedoval, kakšno premoženje je imel posameznik, zato so testamenti tako pomembni, in pričajo, kakšna je bila dediščina Pirančanov v srednjem veku.

IV: Ali vaš arhiv hrani samo piransko gradivo ali ga dobite še od kod drugod?

MM: Naš arhiv hrani gradivo iz občine Piran, ki zavzema predvsem območje današnjega Pirana, pa tudi nekaj malega, če recimo pogledamo nekoliko na hrvaško stran, recimo Savudrija. To pa iz tega razloga, ker je tisto ozemlje nekoč spadalo pod pristojnost občine Piran, v glavnem pa naš arhiv hrani gradivo iz Pirana in ožje okolice.

JH: Kako pa je s cerkvenimi zapisi? To pa verjetno oni hranijo pri sebi.

MM: Cerkveni zapisi pa na žalost po zakonodaji pripadajo Cerkvi. Pred kratkim se je začela tudi centralizacija škofovskega arhiva, ki pa spada pod Koper, torej Škofijski arhiv Koper. Njegova naloga je, da iz posameznih župnij pobira gradivo, kar je po eni strani tudi pametno, saj vsaka župnija posebej ni imela dobrih pogojev za ohranitev tega gradiva in marsikje je bilo to gradivo že dodobra načeto ali celo uničeno. Veliko ljudi tudi potem, ko se sestavlja družinsko drevo, so tukaj recimo status animarum in podobne krstne knjige, rojstne knjige, kar potem shranjuje škofijski arhiv.

IV: Kdo vse so arhivisti v tem arhivu in kaj je njihova naloga?

MM: Arhivisti smo varuhi celotne arhivske zbirke. Vsak arhivist je dolžen prevzeti gradivo, da pride pravočasno v arhiv, in je potem seveda tudi dolžen zagotoviti pogoje za čim daljšo ohranitev gradiva. Vsak arhiv ima zaposlene tudi v čitalnici, to pomeni, da ko bo prišla stranka

v arhiv in prosila za gradivo na podlagi popisa ali pa vodnika, bo čitalničar točno vedel, kje se to gradivo nahaja, kakšne pripomočke ima, in bo gradivo stranki tudi dal. Zato pa je od nas arhivistov odvisno, da je gradivo čim bolj urejeno, čim bolj popisano, zato da lahko uporabnik čim hitreje pride do podatka, ki ga potrebuje.

JH: Imate digitalno bazo, ali ste še bolj na začetku?

MM: Zdaj poteka projekt e-ARH, to je projekt, pri katerem sodelujejo vsi arhivi in se ravno s tem ukvarjamo, kako zagotoviti trajno hrambo digitalnega gradiva in kako poenotiti baze vseh arhivov. Vemo, da je vsak arhiv imel svojo številko fonda, ker se dandanes dela na tem, da se vse skupaj poenoti, da imamo neko centralno bazo, centralno enoto, da bi se tam lahko iskalo več in hitreje. Vse bolj je pomembno sodelovanje med arhivistom in informatikom, ker arhivisti smo strokovnjaki na svojem področju, vendar je vedno bolj pomembno tudi znanje iz računalništva in informatike, ipd.

Priloga 6: Intervju v piranskem arhivu, avtorica fotografije: Julija Hoda

Priloga 7: Srednjeveški kodeks iz rokopisnega oddelka NUK, avtor fotografije: Ivo Vitez